

nın hiç uygulanmamış veya noksan uygulanmış olmasıdır. (CMUK., 307, II; 353 sayılı As. Mah. K., 207, II; HUMK., 428) (...)⁽⁶⁵⁾.

Yüksek bir “yargı deneti müessesesi” olarak Yargıtay, hâkim eğer, “tespit ettiği vakıalarda uygulayacağı hukuk kuralının belli edilmesinde yanılmışsa”; hukuk kuralını yanlış tefsir etmiş-

se, yani “kavramlara kanunun, doktrin ya da jüriprudans’ın verdiği tanımlara aykırı anlamlar vermişse”; “vakıaların hukuki tavsifi sırasında hata yapmışsa”; “hukuki sonucu belli ederken yanılmışsa” verilen hükmü bozacaktır. Yargıtay’ın hâkim tarafından verilen kararları bozmayıp, düzelterek ya da değiştirerek veya olduğu şekliyle “onaması” da söz konusudur⁽⁶⁶⁾.

(65) Baki Kuru, *Hukuk Muhakemeleri Usulü*, beşinci baskı, C.IV, İstanbul 1991, s.3290, 3305.

(66) Gürdoğan, s.42-53.

Adalet, Küreselleşme ve Tarihsellik

Mustafa Günay^(*)

Uygarlık tarihi insanlığın adalet arayışının çeşitli örneklerini ve evrelerini sergilemektedir. Ancak adalet istemi ve çabasının tamamlanmasından söz etmemiz henüz ya da hala söz konusu değildir. Adalet, bir durumu; mevcut olan bir koşullar bütünü olduğu kadar, gerçekleştirmek istediğimiz bir değeri ve ideali de ifade etmektedir. Geçmişte hukuk ve adalet adına gerçekleştirilen pek çok şey bugünden bakınca adaletsizlik olarak değerlendirilebilir. Çünkü tarih içinde insanların adalet anlayışları ve bu konudaki kurumları-kurumlaştırmaları da değişmektedir. Bu nedenle tarihsel bir varlık olarak insanın, bütün yapıp etmelerini, kavramlarını ve değerlerini tarihsel bir yaklaşımla ele almak gereklidir. Ben de bu konuşmam da, günümüz dünyasını tanımlamada ve değerlendirmede sıkça kullanılan küreselleşme kavramı ve adı geçen sürecin yol açtığı bazı sorunlar bağlamında adaletin tarihselliği üzerinde durmak istiyorum. Amacım, adalet kavramının tarihselliği bağlamında, bu kavramla ilgili bazı önemli dönüşümlere değinmek ve adaletin gerçekleşebilmesi açısından gerekli koşulların neler olabileceğine işaret etmek ve bu konudaki bazı felsefi yaklaşımları değerlendirmektir.

Her felsefe çalışmasını kimıldatan, başlamasına yol açan bazı sorular ve sorunlu durumlar vardır. Beni uyaran, aklıma kurcalayan ve yanıt aramaya zorlayan sorular nelerdir? Kısaca bunlara değinmem yerinde olur: Dünyaya tek seçenek olarak sunulan ve kitle iletişim araçlarıyla akıllara yerleştirilmeye çalışılan kavramlar ve değerlere karşı, felsefe ne yapabilir, insanların daha adaletli bir dünya kurmaları konusunda neler söylenebilir? Küreselleşme yerine küreselleştirmeden söz etmek daha doğru olmaz mı? Yalnızca hukuk ve hukuk devleti adaleti sağlayabilir mi? Başta ABD olmak üzere uluslar arası hukuku ve kurumlarını hiçe sayan devletler dünya barışı ve adalet için en büyük tehlike değil midirler? Dünyada adaletin gerçekleşme koşullarını ve ölçütlerini belirleme konusunda felsefenin işlevi ne olabilir? Hegemonyacı güçlerin kuramsal destekçisi ve savunucusu olan yaklaşımlara karşı neler yapılabilir? Bu ve benzer sorular çerçevesinde adalet sorunu ele alındığında hazır bir reçetenin bulunmadığı ve kısır yoldan bir çözümün ufukta görünmediği açıktır. Ancak sorunun kavranılma tarzı da büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle küreselleştirmeden çeşitli yarar, ilgi ve beklentileri olanların, bu

(*) Dr., Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Eğitimi ABD, mgunay@cu.edu.tr

yaklaşımlarının ya da küreselleşme anlayışlarının yorumlanması ve eleştirilmesi de gereklidir.

Tarihsel bir varlık olarak insanın adalet istemi yönündeki anlayış ve girişimlerinin ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan kurumların/ürünlerin de tarihsel olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Fukuyama gibi, "tarihin sonu"nu ilan edenleri de görüyoruz. Burada kastedilen hiç şüphesiz, liberal hukuk devletidir. Artık insanlığın kendisine yöneleceği bir erek, ulaşmaya çalışacağı başka bir evre yoktur. Bu düşünce tarzı sosyal-ekonomik-kültürel gerçekliği (kapitalizmi) olumlayan, meşrulaştırmaya çalışan nitelikleriyle dikkati çekmekte ve dünyadaki adaletsizliklerin kaynağı ve sorumlusu durumundaki devletlerin, şirketlerin ve kurumların hegemonyasını yaygınlaştırma işlevi görmektedir. Çünkü tarihin sonundan değil, ancak belli bir kültürün ya da sosyo-ekonomik düzenin sonundan söz edilebilir. Ancak görünen odur ki, günümüzün modern efendileri yeryüzünü kendi egemenlik alanları ve insanlığın büyük bölümünü de kendi köleleri olarak görmektedirler. Eskiden köleler "özgürlük" ve "eşitlik" adına (ki bunlar adaletin vazgeçilmez koşullarıdır) başkaldırırken, günümüzde ise ülkeleri/devletleri parçalamaya, sömürmeye yönelik politikalar "özgürlük götürme"/"özgürleştirme" girişimi/müdahalesi olarak adlandırılmaktadır. İnsana-insan yaşamına yapılan saldırılar ve "insani müdahale" olarak tanımlanabilmektedir. Günümüzde belki yüzyıllar öncesinin hümanizmi ve hümanist filozofları yok. Ama yine de bazı insani değerlerin ve ahlaki, hukuki kazanımların savununu felsefeden bek-

lemek çok şey olmasa gerek. Ancak konuşmamın somlarında değineceğim gibi, bazı filozofların hegemonyacı güçlerin sesi olarak konuştuklarını görüyoruz. Elbette eskiden de iktidarın yanında yer alan, mevcut sistemin savunucusu olan filozofları hatırlıyoruz. Örneğin Platon, Aristoteles köleliği doğal ve gerekli görürken, Stoacılar ve Sofistler bütün insanların özgür olmaları gerektiğini savunmuşlardı. O gün için olmasa bile, tarihin sonraki dönemlerinde insanların özgürlüğünü ve eşitliğini savunan felsefe tarzı kabul gördü. Özgürlük ve eşitlik istemi, aynı zamanda adalet istemi demektir. İnsanın hemen her dönemde ve kültürde adalet arayışını sürdürdüğünü saptayabiliriz. Çünkü adil bir toplumda yaşama, adil bir dünya kurma isteği/düşüncesi, insanın eylemlerine yön veren en önemli ereklere/ideallerin başında gelmektedir. Ancak adalet kavramının anlamı ve bir erek olarak tasarlanması tarih içinde değişmiş, yeni boyutlar kazanmış bulunmaktadır.

Tarihselci felsefenin öncüsü Vico, insanlık tarihinde üç farklı çağdan söz eder: tanrılar çağı, kahramanlar çağı ve insanlık çağı. Paganizmin söz konusu olduğu tanrılar çağında insanlık, tanrısal bir egemenlik tasarımı altında yaşar. Bu dönemde insanların tüm girişimlerinde ve eylemlerinde fala ve kehanete başvurdukları görülmektedir. Aynı zamanda mitolojik bir dönem olan kahramanlar çağında, Aristokratik yasalar hüküm sürmektedir. Özgür cumhuriyetlerin ve monarşilerin bulunduğu insanlık çağında ise, artık insanların doğa bakımından eşitliği söz konusudur. Vico'ya göre, ilk iki çağ, "poetik" çağlar-

dır. Bu çağlarda insanların akıllarından çok hayal güçleri egemendir. Üçüncü çağ ise, bir akıl çağıdır. Bu ayrıma dayanarak Vico, üç dil ve yazı türü (kutsal, simgesel, dünyevi), üç tip doğal hukuk, üç tip siyasal topluluk ayırır.⁽¹⁾ Adı geçen çağların hukuksal karakterlerini belirlemeye çalışan Vico'ya göre, birinci çağda dinsel hak vardır, herşey tanrıların mülküdür. İkinci çağda ise kahramanlık hakkı (kuvvet hakkı) söz konusudur. Üçüncü çağda ise insansal hak ya da başka deyişle "insan hakları" ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki yasalar, aklın ürünüdür. Vico, hukukun bu çağlardan her birinin kendine özgü ruh ve doğasından ortaya çıktığını belirtir. Başka bir deyişle her çağın hukuk ve adalet anlayışı, o dönemin kültürü tarafından biçimlendirilmektedir. Bu ise hukukun ve onun gerçekleştirmek istediği adaletin tarihsel bir nitelik taşıdığı gösterir.

Adalet kavramına tarihsel açıdan yaklaştığımızda, bu kavramın anlamsal içeriği ve hayata geçirilmesi, gerçekleştirilmesi konusunda dikkati çeken iki dönüşüm vardır:

I) Tanrısal adaletten insani adalete doğru gerçekleşen dönüşüm,

II) Güçlülükten haklılığa doğru gerçekleşen dönüşüm. Güç sahibi olmanın haklı olmakla özdeş olmadığı, her türlü gücün de ahlak ve hukuk tarafından sınırlandırılması söz konusudur. Bu iki dönüşüm, hem adalet kavramının tarihselliğini ortaya koyması bakımından hem de insanlığın temel bir değerini ve ereğini yorumlama konusundaki farklılıkları göstermesi açısından da büyük

önem taşımaktadır. Tanrısal adaletten insani adalete geçiş ise, aynı zamanda mutlak adaletten görelî ve tarihsel bir adalet anlayışı ve hukuk sistemine geçiş anlamına gelmektedir. Çünkü insanın ortaya koyduğu bütün kural, yasa ve değerler mutlak geçerlilik taşımazlar. İnsani olan herşey tarihsel ve görelîdir. Ama elbette insan, söz konusu tarihselliği ve göreliliği aşma çabasıyla da karşımıza çıkar. Ancak bu, adaletin tarihsel karakterini ortadan kaldıran bir şey değildir. Benim burada üzerinde durmak istediğim daha çok ikinci dönüşümdür.

İnsanlığın eski dönemlerinde hak ve güç kavramları arasında belirgin bir ayırım yapılmadığını saptamak mümkündür. Güç egemen olduğundan güçlüler zayıfları ezmekte kendilerini haklı görmekteydiler. Sofist Gorgias gibi kimi filozofların hukukun kaynağını sözleşme yerine güçte bulduklarını biliyoruz. Şöyle diyor Gorgias, "hukuk insanların iktidar mücadeleleri sonucu ortaya çıkar, mücadeleler sonucu güçlü olan kurallarını başkalarına kabul ettirir." Trasyakhos'a göre de, adalet güçlünün zayıfa buyurduğudur. Adalet, ancak güçlünün hakkı olarak vardır. Ona göre, doğada eşitlik olmadığı gibi, toplumda da eşitlik yoktur. Burada hukukun doğal düzenin bir devamı olarak düşünülmesi söz konusudur. Oysa doğaya dayanarak ahlaki ve hukuksal yasa, kural ve değerler ortaya koymak doğru değildir. Bu konuda felsefede sofistlerle başlayan bir gelenek, devleti yapay bir kuruluş olarak kabul eder. Hukukun kaynağı da, insanların kendi aralarında oluşturdukları bir şeydir. Ta-

(1) Karl Löwith, "Vico", Doğan Özlem-Tarih Felsefesi içinde, s. 273, İnkılap Yayınları, 2001.

rihsel ve kültürel bir unsurdur. Bu nedenle güce ya da sözleşmeye dayalı olarak, hukuk ve adalet, insanların ilişkilerinden ortaya çıkan şeylerdir. İnsanların ilgi, çıkar, beklenti ve ihtiyaçlarına bağlı olarak da hukuk ve adalet konusunda tarih boyunca değişimler birbirini izlemiştir. Toplumsal gelişme ile birlikte, hak düşüncesinin de geliştiğini söylemek mümkündür. Ancak hak ile güç tüümüyle birbirinden ayrı şeyler değildir: "Güçlülük döneminden haklılık dönemine toplumsal bir süreç içerisinde geçilmesi güçlülüğün ve haklılığın birbirinden ayrılamayacağını göstermektedir. Hakların elde edilmesi ve korunması için güçlü olmak gerekmektedir. Eski dönemlerde bu güç birey gücü olarak beliriyordu. Toplumda kendi gücü ile kendi düzenini kuran kişi egemen oluyordu; kendi hukukunu oluşturuyordu. Son dönemlerinde ise toplumsal gelişme bireylerin güç boyutlarının ötesine ulaşmıştır. (...) Devlet toplumsal gücün siyasal örgütü olarak doğmuştur. Toplumsal güç adına hakları belirleyen devlet, bunlara yönelen saldırıları önlemekle görevlidir. Hakları kurucu ve koruyucu niteliği nedeniyle toplumsal güç olan devlet hukuk düzeni içerisinde adaleti sağlamakla yükümlüdür. Hukuk en güçlüünün hakları demek değildir. Hukukun güç ile eşanlı olduğu ileri sürülürse hak ile haksızlık arasında bir ayrım yapmak ve dolayısıyla adalet ile adaletsizlik arasında herhangi bir değerlendirilmede bulunma olanağı da ortadan kaldırılmış olur. Hukukun kurulmasında gücün çok büyük payı vardır, ama hukuk yalnızca güç demek değildir."⁽²⁾

Yalnızca güçlü olanın haklarını ve çıkarlarını korumaya ve geliştirmeye hizmet eden bir hukuk sistemi, ister belli bir ulus/toplum içinde olsun ister uluslar/devletler arasında, adaleti gerçekleştirmekten uzak kalır. Oysa hukukun temel amaçlarının başında adaletin yer aldığı açıktır. Hukuk adaleti gerçekleştirmeye çalışan bir yasalar bütünüdür. Hukuk olmadan adaletten söz edilemez. Ancak tek başına hukuk ve hukuk devleti de adaleti sağlama konusunda yetersizdir. Günümüzde küreselci/küreselleştirmeci söylemlerin sıkça dile getirdikleri liberal hukuk devleti ve piyasa ekonomisine dayalı yaklaşımlar da, ileri sürüldüğünün aksine adaleti gerçekleştirme yerine, gerek toplumların kendi içinde gerekse dünya ölçeğinde adaletsizliğin boyutlarını genişletmektedir. Bu nedenle adalet artık ulusal bir sorun olmaktan çıkarak küresel bir sorun durumuna gelmiştir. Ancak küreselleşen şey, adalet değil adaletsizliktir. Medya, kitle iletişim araçları ise söz konusu adaletsizliği gizleme ve gündem dışı tutma işleviyle kullanılmaktadır.

Adaletin hukuksal temelleri kadar, ahlaki, toplumsal ve ekonomik temelleri de önem taşımaktadır. Yalnızca hukuksal bir adaletten söz etmenin pratikte pek fazla anlamı yoktur. Örneğin yasa bakımından bütün insanların eşit olduğu kabul edilmiştir. Yine kağıt üstünde bütün insanların temel insan haklarından yararlanmasının hukuksal güvence altına alınmış olduğu da açıktır. Fakat bütün bunlar adaletin ahlaki, toplumsal ve ekonomik anlamının ve koşullarının göz ardı edilmesine yol aç-

mamalıdır. İnsanlık tarihinin "modernite" olarak adlandırılan yakın dönemlerinde, özellikle aydınlanma döneminde "hukuksal adalet" düşüncesinin şekillendiğini ve kabul gördüğünü saptayabiliriz. Ancak bu durum/aşama insanların adalet talebini/istemini yerine getirmede yetersiz kaldığı içindir ki, özellikle 19. yüzyılda toplumsal ve ekonomik adalet isteminin ve mücadelesinin ön plana çıktığını görüyoruz. Bilindiği gibi, hukuksal adalet anlayışı, siyasal haklar ve özgürlüklerde ifadesini bulmuştur. Toplumsal ve ekonomik anlamda adalet istemi ve mücadelesi ise, toplumsal ve ekonomik haklarda somutlaşmıştır. Burada şunu da belirtmek gerekir; tarihte insan hakları düşüncesinin ve talebinin gelişimi ve ortaya konulan kazanımlar, aynı zamanda adalet arayışının da ifadesidir. Belli dönemlerde insan hakları ve adalet konusunda gerçekleştirilen başarıların ve ilerlemelerin süreklilik taşımadığı da unutulmamalıdır.

Günümüzde olduğu gibi, güvenlik ve terör ya da başka türden gerekçelerle insan hakları bağlamındaki kazanımların, elde edilen olanakların sınırlanması/budanması söz konusudur. Adaleti sağlamakla yükümlü olan devletlerin, güçlerini insanlığın temel değerlerine aykırı biçimde kullanmaları olgusuyla, ahlak ve hukuk tanımaz hareketleriyle sıkça karşılaşırız. Pragmatist felsefeye dayanan düşünce ve uygulamalar dünyayı nihilizmin karanlığına sürüklemektedir. Güçlülükten haklılığa geçiş ve bunu sağlayan düşünce tarzı ve eylemler/mücadeleler, aynı zamanda devletin gücünün de sınırlanmasını ve hukuksal bir çerçeveye yerleşmesini sağlamıştır. Ancak 21. yüzyılın başlarında,

sanki yüzyıllarca devam eden mücadeleler sonucu insanlığın ahlaki, hukuki ve toplumsal kazanımları ve değerleri hiçe sayılmakta, ayaklar altına alınmaktadır. Siyasal bir nihilizmin temsilcisi konumundaki bazı güçlü devletlerin başını çektiği girişimler, insanlığın ve uygarlığın geleceği bakımından kaygı vericidir. ABD'nin bütün dünyayı egemenlik alanı olarak görmesi, her türlü ahlaki, hukuki kural, yasa ve değeri hiçe sayması, liberal felsefenin ve ideolojinin görmezden geldikleri bir oluşuma hizmet etmektedir: adaletsizliğin küreselleşmesine. Artık belli bir coğrafyadaki toplum-içi adaletsizlik kadar, dünya ölçeğindeki adaletsizlik de önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, belli bir ülkede/bölgede adaleti sağlamanın yolu, dünyanın genelindeki eşitsizliklerin bir ölçüde ortadan kaldırılmasına bağlı bulunmaktadır. Bu konuda hazır bir reçete, kolay bir çözüm yolu görünmemektedir. Ancak bir çözüm bulabilmenin yolu, dünyaya egemen olma çabasındaki devletlere ve politikalarına karşı mücadele, işbirliği ve dayanışmadan geçmektedir. Yalnızca güçlü olmaya dayanarak dünya haritasını yeniden çizebileceğini sanan ve bu amaçla her yolu meşru gören güçlerle (devletler ve bağlı kurumlar, şirketler) yapılacak her türlü işbirliği, dünyadaki adaletsizliklerin daha da büyümesine yol açacaktır. Bu konuda ülkemizin her türlü problemlerine ve sıkıntılara rağmen özel bir konumu ve tarihsel bir görevi olduğunu düşünüyorum. Yaklaşık 80 yıl önce bağımsızlık ve barış düşüncesine dayanan Cumhuriyeti kurabilmiş ve dünyanın ezilen uluslarına örnek olabilmiş bir toplum olarak bugün de, daha adil,

(2) Anıl Çeçen, *Adalet Kavramı*, s. 65, Gündoğan Yayınları, 1993.

daha insancıl ve barışçıl bir dünyanın kuruluşunda önemli bir rol oynayabiliriz. Böyle bir imkana sahibiz. Ama her imkan gibi bunun da bilincinde olmak ve söz konusu imkanı eyleme dönüştürmek gereklidir. Bu tarihsel görevi gerçekleştirme doğrultusundaki girişimler, aynı zamanda günümüzdeki "modern barbarlığın" karşılaştığı direnişlerin, başkaldırıların güçlenmesini sağlayacağı gibi, insan onuruna sahip çıkılması konusunda da bize saygınlık kazandıracaktır. Kendilerini uygarlıkla özdeş görenlerin yol açtıkları vahşet tablosunun değişmesi konusunda elbette her insanın, her toplumun yükümlülükleri vardır. Fakat tarihsel koşullar bazı insanları, toplumları ve devletleri ön plana çıkarmaktadır. Küreselleşme doğal bir süreç olmadığı gibi, başta ABD olmak üzere güçlü devletlerin hegemonyasına girmek de kader değildir. Kendi hegemonyalarını kurmak ve benimsetmek için nihilist bir tarzda her yolu kullanan, hiçbir yasa ve değer tarafından sınırlanmayı, engellenmeyi kabul etmeyenlerin de gün gelip çiğnedikleri, ortadan kaldırdıkları şeylere ihtiyaç duyacakları unutulmamalıdır.

Günümüz dünyasından söz ederken en çok kullanılan kavramların başında hiç şüphesiz küreselleşme gelmektedir. Bu kavram aslında hegemonyacı politikaların maskelenmesini de sağlamaktadır. Çünkü, "neokapitalistler 'dünya egemenliği' gibi gerçek duruma uygun bir terim kullanmak yerine, 'küreselleşme' gibi nötr görünen bir terim kullanıyorlar; bu onların işine geliyor. 'Küre-

selleşme'yi olağan, bir o kadar da masum bir süreçmiş gibi gösteriyorlar. Ve bu işte de çok başarılılar.(...) Küreselleşme, günümüzün Anglo-Amerikan güdümlü hale gelmiş, neokapitalist emperyalizminin hem bir maskesi, hem de bir aletidir. Ve bu emperyalizm o kadar pervasızlaştı ki, son Irak savaşında olduğu gibi, maskesini çıkarıp dünyaya gerçek yüzünü göstermekten bile çekinmiyor. 21. yüzyıl Anglo-Amerikan güdümlü bir dünya imparatorluğuna tanık olabilir."⁽³⁾ Ancak bu tehlikeli olasılığın gerçekliğe dönüşmesinin önüne geçme olanakları da mevcuttur. İmparatorluk düşüncesine ve uygulamalarına karşı çıkmadıkça, yeryüzünde ne barış ne de adalet mümkün olmayacaktır. Dünya barışı korunmadan ve insan haklarına saygı gösterilmeden, adaletin gerçekleşmesi de mümkün görünmemektedir. Dünyada adaletsizliğe yol açanların başında bazı güçlü devletler ve uluslar arası finans kurumları gelmektedir. Adaletin en önemli koşullarından biri de başta ABD olmak üzere güçlü devletlerin hukuk dışı uygulamaları bırakmalarıdır. Uluslar arası hukuku bir yana bırakarak barış ve adalet gerçekleşmez. Ayrıca, adalet arayışı yalnızca mevcut hukuksal yapı ile sınırlı olmayıp, ahlaki boyutu da kapsamaktadır. "Toplumların ahlak anlayışlarından ortaya çıkan adalet, tüm insan ilişkilerinin üstünde hukukun genel bir ilkesi olarak onlara yol gösterir."⁽⁴⁾ Bu nedenle "içinde bulunulan koşullara ve yaşam düzeyine göre adalet kavramı içerik kazanır. Toplumun adalet arayışı bu içeriğin elde edilmesine yöneliktir.(...)Tarihsel

(3) Doğan Özlem, *Söyleşi, Varlık, Ağustos 2003.*

(4) Anıl Çeçen, *agy., s. 72*

gelişim süreci içerisinde hukuk, genellikle adaletle yönelmiş olarak görünür ve bir adalet görüşünü yansıtır."⁽⁵⁾

İçinde bulunduğumuz tarihsel koşullarda, küreselleşmenin getirdiği sonuçların değerlendirilmesi ve buna bağlı olarak gerekli tutumun ortaya konulması gereklidir. Elbette felsefe alanında küreselleşmenin çeşitli açılardan ele alındığını ve bazı önemli tarihsel gelişmelerin felsefe açısından kavramlaştırılmaya ve değerlendirilmeye çalışıldığını görüyoruz. Ancak işte tam bu noktada bazı filozofların olup biteni tanımlamakla yetindikleri ve meydana gelen yeni durumlara meşruiyet kazandırmaya çalıştıkları da açıktır. Akla ilk gelen filozoflardan biri olan Habermas, ABD'nin uluslar arası hukuku ihlal etmesine açıkça karşı çıkma ve bu devletin öncüsü olduğu hegemonyacı siyaseti mahkum etme yerine, işgalci, savaşçı ve insanlık düşmanı girişimlere meşruluk sağlayacak bir uluslar arası hukuk arayışını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Görünüşte, pekçok filozof ve sosyal bilimci gibi Habermas da, dünyaya egemen olma çabasındaki hegemonyacı bir güç olarak ABD'nin kendi tezlerini uluslar arası hukukun yerine geçirmeye çalıştığını ve dayattığını belirtmektedir. (ABD'ye sözde eleştiri yöneltmeyen kimse yok gibidir.) Bu hegemonyacı güç kendisinden yana olmayanları terörizme destek vermekle suçlamakta ve hatta tehdit etmektedir. Günümüzde en önemli sorunun, uluslar arası adaletin mümkün olup olmadığı değil, uluslar

arası hukukun bu tür bir adaleti sağlamak için doğru olup olmadığı sorusu olduğunu ileri süren Habermas'a göre, "ABD bölgesel egemenlik statüsünü uluslar arası hukuku hiçe sayarak meşrulaştırdı bile. En son yaşanan Irak'a askeri müdahale bunun en somut kanıtı. Burada uluslar arası hukukun artık önemi olup olmadığı tartışılmıyor.(...) Global güç kendi ahlaki yasalarını hukukun yerine geçirmeye çalışıyor. Ve bunu yapıyor. Kendi istediği zaman savaşa gitme yetkisi var. Savaş suçlularını kendi yasalarına göre yargılıyor. Burada hukukun ahlaki yönü çok zayıflıyor. Bunun sorgulanması gerekir."⁽⁶⁾ Ancak yukarıda Habermas'ın söylediğinin aksine ABD'nin uluslar arası hukuku hiçe sayması meşruiyet kazanmış bir olay değildir. Ancak bu olaya meşruluk kazandırma çabaları bütün hızıyla sürmektedir. Bazı filozofların bu tür girişimlere aracılık yapması ise düşündürücüdür. Ayrıca hegemonyacı gücün ahlaki yasaları nedir, böyle bir ahlak var mıdır gerçekten? Bunlar olsa olsa "haydutlar topluluğunun ahlakı" olabilir. "Haydudun ahlakı hep yengi ve öç, bozgun ve kin-dir."⁽⁷⁾

Habermas'ın şu sözleri de oldukça düşündürücüdür:

"Pax Americana politikası hala uluslar arası barışı korumaya çalışıyor. Ancak kendi yetkisine dayanarak insani müdahalede bulunmaya karar veren bir ülke hakkında hiçbir zaman emin olunamaz. ABD kendi ulusal çıkarlarını, paylaşılan uluslar arası ortak çıkarlar-

(5) A. Çeçen, *agy., s. 74*

(6) Habermas'la *Söyleşi, "Kural Tanımayan Amerika", Serap Girgin Baykal, Cumhuriyet, 15.8.2003.*

(7) Albert Camus, *Başkaldıran İnsan, Çev. Tahsin Yücel, s. 168, Kuzey Yayınları, 1985.*

dan ne derece ayıt ediyor?(...) Gelecekte ortaya çıkacak adil bir uluslar arası hukuk düzeninin ve adaletin oluşmasında bugün Amerikan vatandaşlarına çok önemli roller düşmektedir.”⁽⁸⁾

Habermas'ın iddialarının tarihsel gerçekliğe karşılık gelmediğini söylemek gerekir. Bir ülkenin işgali barışı savunma ve o toplumu özgürleştirme anlamına gelebilir mi? Ayrıca hegemonyacı gücün girişimini “insani müdahale” olarak değerlendirmek de mümkün değildir. Bu, bilinçli bir çarpıtmadır. Yine bununla birlikte yapılan girişimin niteliği konusunda yargıda bulunmaktan kaçınmak ve ne yapıldığından, ne olup bittiğinden emin olunamayacağını iddia etmek, ahlak ve hukuk dışı müdahalenin onaylanması demektir. Oysa işte tam da burada felsefenin her zamankinden daha eleştirel ve sorgulayıcı olması, başkaldıran bir tutumla kendini ortaya koyması gereklidir. Habermas'ın ortaya koyduğu felsefe tarzı, yalnızca olup biteni yorumlamakla yetinmemekte, bizim de bu durumu onaylamamızı istemektedir. O zaman “elveda özgürlük, adalet ve hukuk” demekten başka yapacak bir şey yoktur.

Bilindiği gibi bugünkü BM yapılanması içinde belli devletlere (ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin) “veto” hakkı tanıyan bir hukuk yürürlüktedir. Son dönemlerde ortaya çıkan gelişmeler nedeniyle mevcut uluslar arası hukukun “dünya düzenini” korumaya yeterli olmadığı gerekçesiyle ABD'nin BM yasalarını hiçe sayması ve ihlal etmesi haklı gösterilmeye çalışılmaktadır. Belirli devletlerin ayrıcalıklı konumda olma-

ları da kabul edilir bir şey değildir. Bu durumun da değiştirilmesi gerekirken, şimdilerde geliştirilmeye ve kabul ettirmeye çalışılan yaklaşımlarda daha tehlikeli ve kabul edilemez tasarılar dikkati çekmektedir. Kurulmaya ve benimsenilmeye çalışılan yeni uluslar arası düzende, bazı devletlere, başka devletlere yönelik olarak tek başına savaş ilan etme yetkisi tanınmak istenmekte ve bu istemi özünde Avrupa devletleri de onaylamaktadır. Bu yönde değiştirilecek ve yeniden yapılandırılacak olan bir uluslar arası hukukun, insanlığa barış ve adalet getirmeyeceği, aksine hegemonyacı devletlere ve onların ihtiyaç ve çıkarlarına hizmet edeceği açıktır.

21. yüzyılın başında 19. yüzyılın emperyalist politikalarına dönüşün yaşandığını ve Amerika'da da demokrasiden diktatörlüğe geçiş olarak nitelendirilebilecek bir yasa-dışılığın başladığını belirten Şeyla Benhabib kendisiyle yapılan bir söyleşide özellikle 11 Eylül sonrası liberal demokrasinin durumunu değerlendirirken şunları söylemektedir: “11 Eylül”le ortaya çıkan İslam anlayışı ise programatik bir görüşten yoksun ve bu yoksunluk onu siyasi bir çaba olarak değil de, siyasetin sınırında olan bir hareket olarak tanımlayabileceğimize işaret ediyor. Bu açıdan Türkiye gibi ülkelerdeki siyasal İslam ile Usame Bin Ladin'in İslam anlayışı arasındaki en büyük farklılık; ilki toplumu değiştirmek isterken, ikincisi medeniyeti değiştirmek istiyor.(...) Eğer siyaseti toplumdaki kudret ve nüfuz sahipliğinin el değiştirmesi olarak tanımlarsak, siyasal İslamı normal siyaset anlayışı içine yerleş-

tirebiliriz. Öte yandan 11 Eylül'den sonra ortaya çıkan siyaset anlayışı ise siyasetin ötesinde ve nihilist bir karaktere sahiptir.”⁽⁹⁾

Adı geçen teröristin ve örgütünün zamanında ABD tarafından başka amaçlarla kullanıldığını ve desteklendiğini göz ardı eden Benhabib, her ne kadar bu devletin kendi içinde bazı hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasını eleştirirse de, uygarlığı belli bir topluma/kültür tipine mal etmekte ve hegemonyacı siyasetin nihilist karakterine değinmemekte ve bir bakıma bu anlayışı onaylamaktadır. Kendilerini uygarlıkla özdeş görenler, elbette ortaya koydukları düşünce ve uygulamaların uygarlıkla, uygar olmakla olan bağıntısını sorgulamaktan da özenle kaçınacaklardır. Bazı felsefecilerin ve düşünce memurlarının asıl düşüncelerini ve amaçlarını kavramsal örtüler ardında gizlemelerine rağmen, güçlü devletlerin dış politika danışmanlarından bazıları çok açık konuşmaktadır. İşte bunlardan biri olan ve Blair'in danışmanlığını yapan Robert Cooper, bazı ilke, yasa ve değerlerin yalnızca kendileri için ve yalnızca kendi aralarında geçerli olduğunu, dünyanın geri kalanı için bunların söz konusu olamayacağını açıkça dile getirmektedir: “Çifte standartlar fikrine alışmamız gerekiyor. Kendi aramızda yasaları ve açık yardımlaşmacı güvenliği esas alan ilişkileri yürütüyoruz. Ama eski-moda devletlerle olan ilişkiler söz konusu olduğunda, bir önceki dönemin kuvvet, önceden saldırma, aldatma gibi, yani her devletin kendi başına davrandığı 19. yüzyıl

dünyasında yaşamakta ısrar edenlere ne yapılması gerekiyorsa onların gibi eski dönemin daha sert yöntemlerine dönmek zorunda kalıyoruz. Post-modern devletlere öğüt: Dostluk güden ve hukuka saygı gösteren komşularımız, dünyanın başka yörelerinde orman yasalarının hüküm sürmekte olduğunu, akıllarından hiç çıkarmamalıdır. Kendi aramızda hukuku korumalıyız, ama ormanda iş gördüğümüz zaman da, orman yasalarına başvurmalıyız.”⁽¹⁰⁾

Buraya kadar verdiğim bu örnekler, kültür ve uygarlık konusunda, günümüzdeki önemli sorunlar hakkında çarpık ve tehlikeli bir zihniyeti ifade etmektedirler. Bir bakıma bu düşünce tarzı ve buna bağlı izlenen politikalar da dünyadaki adaletsizliklerin büyümesine yol açmaktadır. Hiçbir devlet ya da toplumun/kültürün kendisini “uygarlık”la özdeş görmeye hakkı ve yetkisi yoktur.

Günümüzde insanlığın sahip olduğu olanaklar ile, içinde bulunduğu yaşama koşulları arasında korkunç bir karşıtlık vardır. Coğrafi bakımdan bir tarafı yazı yaşarken, diğer tarafı kışı yaşayan dünyamız, sosyo-ekonomik bakımdan da insanı dehşete düşüren farklılıklar ve eşitsizlikleri içinde taşımaktadır. Dünyanın birçok bölgesinde milyonlarca insan açlıkla mücadele ederken, Avrupa ve ABD'de şişmanlık kitlesel bir sorun olmaya başlamıştır. Afrika'da ve dünyanın diğer bölgelerindeki insanın açlığı ve susuzluğu ve bunlardan dolayı çılgınlığı ve ölümü, Amerikalıdan ve benzerlerinden öcünü değişik şekillerde almaktadır. Time dergisinde yer alan bir

(8) Cumhuriyet, 15.8.2003.

(9) Şeyla Benhabib ile söyleşi, Koray Tütüncü, Doğu batı, Oryantalizm-II, sayı.20, Ağustos 2002.

(10) Robert Cooper, “Post-modern Devlet ve Dünya Düzeni”, NPQ Türkiye, Cilt 1, sayı:2, 1998.

habere göre AB ülkelerinde nüfusun üçte biri fazla kilolu, 10 kişiden biri "şişman"ken, ABD'de de kadınların yüzde 25'i, erkeklerin yüzde 20'si, yani yaklaşık 35 milyon kişi "şişman" kategorisinde yer almaktadır.⁽¹¹⁾ Çok yemek yemekten kaynaklı sağlık problemleri, hatta yaşama ve eğlence mekanlarını bile yeniden inşa ve düzenlemeye götüreceğ ölçüde kritik bir hal almıştır. Başka bir düşündürücü veri de şudur: Batı Avrupa ve ABD'de dünya nüfusunun yüzde 10'u yaşamakta ve bu insanlar Güney yarıkürede yaşayan nüfusun kişi başına tükettiğininin 24 kez fazlasını tüketmektedirler. ABD dünya nüfusunun yüzde 6'sını oluşturmakta, ancak dünya zenginliklerinin yüzde 50'sini elinde bulundurmaktadır. Unutulmamalıdır ki, başkalarının acısı, yoksulluğu ve tutsaklığı pahasına kurulmuş olan mutluluk ve refah adacıkları, bir gün insanlığın büyük bölümünün öfke ve şiddet dalgalarıyla batabilir. Dünya hepimize aittir. Ama hepimizin bu dünyada insanca yaşadığımızı söylemek mümkün görünmemektedir. Elbette bu durumun değişmesi, insanın, insanca bir yaşam ve uygar bir dünya için yaptığı mücadeleyi ve arayışı sürdürmesine bağlıdır. Bu nedenle dünyanın, yeryüzünde yaşayan bütün insanlara ait olduğu gerçeğine dayanarak, küresel egemenlik düşüncesine ve bunun askeri güç yoluyla gerçekleştirilmesine karşı çıkmalıyız. Binlerce yıllık insanlık tarihi bize, hiçbir imparatorluğun sonsuz olmadığını, hiçbir siyasi kurumun/kuruluşun dünya egemenliğini ele geçiremediğini göstermiş olmalıdır. Hobsbawm'ın dediği gibi, "Dünya, tek

bir devletin hakim olamayacağı kadar karmaşık"tır.⁽¹²⁾

Dünyanın durumuna ve kendi tarihsel gerçekliğimize tarih bilinciyle baktığımızda, bazılarının ileri sürdüğünün aksine "tarihin sonu"nda bulunmadığımız ve insanlık tarihine bir "son"un belirlenemeyeceği ve dünya egemenliği düşüncesinin başarısızlığa uğratılmasının tarihsel bir görev ve sorumluluk olduğu söylenebilir. Günümüzdeki küreselci/küreselleştirmeci söylem ve politikaların mutlak bir doğru olmadığını, tarih-üstü bir geçerliliklerinin bulunmadığını da unutmamak gerekir. İnsanlık tarihinde hemen her dönemde bazı değerlerin, kavramların ve eğilimlerin evrenselci yaklaşımlarla ön plana çıktığı ve o dönemi karakterize ettiği saptanabilir. Ancak tarihsel gerçeklik, her türlü evrensellik iddiasının, dünya egemenliğine yönelik tasarıların belli bir dönemle sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Belli bir tarih bilincine dayanarak küreselleşme adı verilen süreci ve oluşumu anlamak ve değerlendirmek kadar, tek seçenek o olarak dayatılan bu durumu değiştirme yönünde neler yapılabileceğini de soruşturmak gerekir. Çünkü tarih bilinci gelişmemiş insanların ve toplumların, bazı güçlü ülkelerin ve eğilimlerin dayatmacılığına maruz kalmaları ve direnme imkanlarını kullanamamaları da söz konusudur. Bu nedenle "küreselleşme" (globalleşme) gibi kavramların sorusuz sorgusuz kabullenilmeye ve genel geçer kılınmaya çalışıldığı günümüz dünyasında, tarih bilincinin varoluşsal bir önemi vardır.

(11) Radikal, 20 Ekim 1999, s.24.

(12) Eric Hobsbawm, "ABD'nin Emperyal Yanılgısı, Radikal, 17 Haziran 2003.

Adalet ve Görecilik

Doğan Özlem^(*)

1. "Adalet" Üstüne Görecilik-Mutlakçılık Tartışması

Ahlâk, hukuk ve siyasetin, her şeyden önce, herkesin istediğini yaptığı yerde ortaya çıkacak olan kaosu önlemek gibi bir pratik zorunluluğun ürünleri oldukları malumdur. Ne var ki, ahlâklar, hukuklar, siyasal rejimler, çağdan çağa, kültürden kültüre değişirler; hattâ aynı çağ ve kültür içerisinde bile değişikliğe uğrarlar. Başka bir ifadeyle, tarih boyunca insan düşüncesi ve eliyle oluşturulmuş herşey gibi, ahlâk, hukuk düzenleri ve siyasal rejimler de, dayandıkları önvarsayımların, değerlerin, bireysel, grupsal, sınıfsal çıkarların ve tercihlerin çokluğu oranında değişik olmuşlardır. Bu durum, tarihsel olan herşeyin dönem ve çağlara özgü ve göreceli olması anlamına gelir ki, bu, bilindiği üzere, tarihsel görelilik terimiyle ifade edilir. Bu anlamda görelilik, bazı öznelci bilgi anlayışlarına özgü bir epistemolojik tutumun adı değildir; o bir tarihsel realitedir. Buna karşılık, bu göreciliği aşmak, tek, mutlak ve değişmez ahlâk, hukuk ve siyaset ilkeleri ortaya koymak veya bunların zaten teolojik veya metafizik anlamda var olduklarını göstermeyi denemek ve bunları tüm insanlar ve toplumlar için her zaman geçerli kılma

yolunda çaba sarfetmek, felsefede çoğu tarih bilincinden yoksun olan mutlakçılık ve evrenselcilik yandaşlarının işi olmuştur. Ve mutlakçılık-görecilik tartışmasının felsefenin hemen her alanında karşılaşılan bir tartışma olduğu da malumdur.

Bu tartışmalarda, ahlâk, hukuk ve siyaset felsefelerinin bir ortak kavramı olarak "adalet" kavramının özellikle önemli bir yeri olduğu da bilinen bir şeydir. Ben, geçmişi bin yılları bulan bu tartışmalarda, son yüz elli yıl içinde ortaya çıkıp gelişmiş olan tarihselci ve daha özel olarak tarihsel-göreci bakış açısını benimseyenlerin yanında yer alıyorum. Aşağıda "adalet" üstüne bu bakış açısından hareketle konuşacağım ve birkaç tarihsel örnek üstünde durduktan sonra, özellikle günümüzün neoliberal hukuk ve siyaset felsefelerinin bu kavramla ilgili bazı belirlemelerini eleştirmeyi deneyeceğim.

2. Aristoteles'te "Adalet" Kavramı

Nikomakhos'a Etik'te "adalet" kavramına bir tam kitap ayırmış olan Aristoteles'in kavramla ilgili olarak yapmış olduğu tanımlar ve sınıflandırmaların, yüzyıllar boyunca olduğu gibi günümüzde de önem ve değerini koruduğu, kavram üstüne en yeni çalışmaların bile

(*) Prof. Dr., Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü